

İBN CÜZEY'İN NAZM VE SARFE İKİLEMİNDEN HAREKETLE SARFE TEORİSİNE ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM

CRITICAL APPROACH TO SARFE THEORY FROM THE DUALITY OF NAZM AND
SARFE İN IBN CUZEY

RECEP YARTAŞI

ARŞ. GÖR., NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ İSLAMİ İLİMLER FAKÜLTESİ ARAP DİLİ VE
BELAGATI ANABİLİM DALI

RESEARCH ASSISTANT, UNIVERSITY OF NIĞDE ÖMER HALİSDEMİR FACULTY OF ISLAMIC
STUDIES DEPARTMENT OF ARABIC LANGUAGE AND RHETORIC

recep.yartasi@ohu.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0001-7933-051X>

 <http://dx.doi.org/10.29228/k7auifd.34>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types
Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received
26 Ağustos / August 2019

Kabul Tarihi / Accepted
21 Aralık / December 2019

Yayın Tarihi / Published
Aralık / December 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season
Aralık / December

Atıf / Cite as

Yartaşı, Recep, "İbn Cüzey'in Nazm Ve Sarfe İkileminden Hareketle Sarfe Teorisine Eleştirel Bir Yaklaşım [Critical Approach to Sarfe Theory from the Duality of Nazm and Sarfe in Ibn Cuzey]". Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Journal of the Faculty of Theology 6/11 (Aralık/December 2019): 991-1008.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi - Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Kilis, 79000 Turkey. All rights reserved.

For Permissions
ilahiyatdergisi@kilis.edu.tr

İBN CÜZEY'İN NAZM VE SARFE İKİLEMİNDEN HAREKETLE SARFE TEORİSİNE ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM¹

Öz

Allah Teala, belagat ve fesahat konusunda zirve yapmış olan müşrik Arap toplumu Kuran'ın bir benzerini yazmaları hususunda meydan okumuştur. Ancak bu toplum, Kur'an'ın bir benzerini meydana getirememiştir. Bu durum, asırlar boyunca dil, tefsir ve kelâm âlimlerini Kur'an'ın icâz yönlerini tespit etmeye yöneltmiştir. Bundan dolayı bu alana özgü bir literatür gelişmiş, bunun yanında tefsir ve kelam kitaplarında konuya temas edilmiştir. Biz de bu çalışmada İcâzü'l-Kur'an ilminin yeri ve önemi ile Sarfe Teorisini İbn Cüzey'in et-Teshil li-'Ulûmi't-Tenzil eseri çerçevesinde anlamaya çalıştık. Ayrıca okuyuculara alt yapı sağlaması açısından müfessirin hayatına ve eserlerine kısaca değinmeye gayret ettik. İcâzü'l-Kur'an görüşünde nazım teorisini başköşeye koyan müfessirimizin aynı zamanda sarfe teorisini de Kur'an'ın icâz türü olarak benimsediğini gördüğümüz çalışma, İcâzü'l-Kur'an ve sarfe arasındaki ikilem hakkındaki görüşlere temas etmesi ve bu konuda yeni bir görüş belirtmesi açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu noktada amacımız, İcâzü'l-Kur'an ve sarfe ikilemi hakkında yeni bir görüş belirterek İbn Cüzey özelinde sarfe teorisinin ihtiva ettiği anlam katmanlarını tespiti yöneliktir.

Özet

İlahi bir güç tarafından insanları ve cinleri bir benzerini getirmekten yoksun bırakan olağanüstü olaylar diye tanımlanabilecek mucize olgusu, yer ve zamana göre farklılık göstermektedir. Zira Hz. Musa'ya sihir, Hz. İsa'ya tıp ile ilgili mucizeler verilmişken Hz. Muhammed'in en büyük mucizesi Kur'an-ı Kerim olmuştur. Çünkü Kur'an'ın indiği cahiliye Arap toplumunun edebiyatta ileri bir seviyede olduğu, şairlerin kabile reisleri kabul edilip bir övünç vesilesi kılındığı bilinen bir toplumu, ikna etmek ancak onların seviyelerinin üstünde edebî bir metinle onlara karşı koymaktan geçmektedir. Kur'an da Hz. Muhammed'in nübüvvetini ispat etmek için onlara açıkça meydan okumuş, fakat bu karşı koymaya bir cevap bulamamıştır. Kur'an'ın sahip olduğu bu icâz özelliği asırlardır âlimlerin de dikkatini çekmiştir. Onlar, Kur'an'ın barındırdığı fesahat ve belagati realitede göstermeye çalışmışlardır. Böylece İcâzü'l-Kur'an terkibi meydana gelmiş ve geniş bir literatür ortaya çıkmıştır. Bu çabalar sonucunda ortaya konulan görüşler, çoğu kez birbiriyle aynı doğrultuda bir seyir takip etmiş olmakla birlikte, bazen birbiriyle çelişik bir görünüm almıştır. Ancak ilk amaçta bu çabaların dayandığı temel prensip, peygamberin bir mucizesi sayılan Kur'an'ın icâz noktasını açığa çıkarmak, bu sayede hasımlara karşı ilahi kelamın üstünlüğünü savunmaktır. Bir diğer deyişle düşünceler birbiriyle çelişmiş gibi bir görünüm arz etmese de, bu konudaki çabalar, her zaman üstün ve değerli bir hedef doğrultusunda birlik içinde olmuştur. Biz de bu çalışmada İcâzü'l-Kur'an ilminin yeri ve önemi ile Sarfe Teorisini İbn Cüzey'in et-Teshil li-'Ulûmi't-Tenzil adlı eseri çerçevesinde anlamaya çalıştık. Ayrıca okuyuculara alt yapı sağlaması açısından müfessirin hayatına ve eserlerine kısaca değinmeye gayret ettik. İcâzü'l-Kur'an görüşünde nazım teorisini başköşeye koyan müfessirimizin aynı zamanda sarfe teorisini de Kur'an'ın icâz türü olarak benimsediğini gördüğümüz çalışma, İcâzü'l-Kur'an ve sarfe arasındaki ikilem hakkındaki görüşlere temas etmesi ve bu konuda yeni bir görüş belirtmesi açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu noktada amacımız, İcâzü'l-Kur'an ve sarfe ikilemi hakkında yeni bir görüş belirterek İbn Cüzey özelinde sarfe teorisinin ihtiva ettiği anlam katmanlarını tespiti yöneliktir. Çalışmada temel kaynak olarak

¹ Bu çalışma 29.04.2019 tarihinde tamamladığımız 'İbn Cüzey el-Girnatî'nin et-Teshil li-Ulumi't-Tenzil Adlı Tefsiri'nin Meânî İlimi Açısından İncelenmesi' başlıklı yüksek lisans tezinin geliştirilmiş halidir.

et-Teshîl li 'Ulûmi't-Tenzîl adlı tefsir kitabının Dâru'l-Erkâm tarafından Abdullah el-Hâlidî tahkikiyle birlikte basılan 1416-1995 Beyrut baskısı kullanılmıştır. Ayrıca çalışma boyunca İ'câzü'l-Kur'an literatüründen ve Diyanet İslam Ansiklopedisi'nin verilerinden faydalanılmıştır.

Endülüs müfessirlerinden İbn Cüzey künyesiyle tanınan Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Abdullah b. Yahyâ b. Abdurrahman b. Yûsuf da tefsiri et-Teshîl li 'Ulûmi't-Tenzîl'inde Kur'an'ın icâz yönlerini ve vecihlerini ortaya koymaya çalışmıştır. Onun mukaddimesinde ve ayetlerin yorumunda sık sık İ'câzü'l-Kur'an'a dair yorumlarda bulunması bu konuya özel bir önem atfettiğini göstermektedir. Bu doğrultuda hem mukaddimesinde başlı başına bir bölümü bu konuya hasretmiş hem de tefsirinin içerisinde ilgili ayetler bağlamında konu hakkındaki düşüncelerini paylaşmıştır. Zira ona göre Kur'an'ın birçok icâz noktası bulunmaktadır.

Müfessir, ayetler çerçevesinde ise Kur'an'ın icâzı konusunda iki görüş olduğunu belirtmektedir. Bunlardan ilki Kur'an'ın benzerini getirme kudretinin yaratılanlarda bulunmadığı görüşüdür. Buna göre müşrikler, bir engelleme ile karşılaşmaksızın salt olarak Kur'an'a nazire yapamamaktadırlar. Bunun sebebi ise Kur'an'ın bizatihi sahip olduğu icâz yönleridir. İkinci bir görüş ise Vâsıl b. Atâ (ö. 131/748) veya İshâ b. Sahîb el-Murdâr'a (ö. 226/841) nispet edilse de ağırlıklı görüş olarak Mu'tezile âlimlerinden Nazzâm'ın (ö. 231/845) sistemleştirdiği kabul edilen Sarfe Teorisidir. Bu teoriye göre Kur'an, benzerinin getirilememesi yönünden bir mu'cize değil bilakis o, Allah'ın onun benzerini getirme yetilerini insanlardan alması yönüyle bir mu'cizedir. Ne var ki İbn Cüzey tarafından bu iki görüşün Kur'an'ın icâz yönlerinden kabul edilmesi Kur'an'ın, onun bizzat kendisinin saydığı icâz yönleri sebebiyle bir mu'cizelik bildirmediklerinin de kabûlü anlamına gelmektedir. İbn Cüzey gibi iki görüşü benimseyen âlimlerin varlığı icâz teorisinin zaman içerisinde anlamsal değişikliğe uğradığını düşündürmektedir. Buradan hareketle kavram çerçevesinde üç farklı yaklaşımın ortaya çıktığı görülecektir.

Yapılan tasniflere ilaveten bir diğer tasnif Fethi Ahmet Polat tarafından yapılmaktadır. Polat, çalışmasında sarfeyi dolaylı sarfe ve mutlak sarfe olarak iki kısma ayırmaktadır. Ona göre müşriklerin teşebbüslerinin engellenmesi dolaylı sarfe, bu teşebbüslerinin vaki bulması halinde güç ve kuvvetlerinin yok edilmesi ise mutlak sarfedir. Polat, çıkarsadığı bu iki sarfe anlayışından hareketle sarfeye bizzat karşı çıkan fakat onu bir icâz türü olarak gösteren başta Sünnî âlimler olmak üzere Mu'tezilî âlimlerin bu ılımlı yaklaşımlarını dolaylı sarfeye bağlamaktadır. Ancak kanaatimizce bu hatalı bir yaklaşımdır. Zira muhataplara meydan okuyarak onların bu konudaki teşebbüslerini gerek ilmi, gerek farklı yönlerden engellemek de doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Ayrıca "mefhûm-ı muhâlif" kaidesi gereğince yapılacak bir tersten okumaya göre Allah'ın müşriklerin Kur'an'ın bir benzerini getirme teşebbüsünü yok ederek onların bu yoldaki teşebbüslerini engellediğini kabul etmek, bu teşebbüslerinin var olması durumunda onların Kur'an'ın bir benzerini getirebilme ihtimallerini göstermektedir. Kanaatimizce İbn Cüzey ve sarfeye ılımlı yaklaşan diğer âlimlerin bu teoriden dolayı sarfeyi, yani teşebbüsün engellenmesini düşünmediklerini açıkça ortaya koyan iki sonuç çıkmaktadır:

–Allah Teâlâ teklif-i mâ lâ-yutâk olan bir şeyi talep etmiştir. Bu ise Bakara 286. ayete muhaliftir.

–Allah Teâlâ'ya hikmetsizlik isnat edilmiş olur. Zira müşriklerin ellerinden imkânlarını alıp sonra onlara Kuran'ın benzerini getirmeleri hususunda meydan okumak, her işi bir hikmete mebni olan Allah için yakışsız bir isnat olurdu. Bu ise muhalidir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Belagat, Edebiyat, İ'câz, Sarfe, İbn Cüzey, et-Teshîl.

CRITICAL APPROACH TO SARFE THEORY FROM THE DUALITY OF NAZM AND SARFE IN IBN CUZEY

Abstract

Allah the Almighty challenged the pagan Arab society, which peaked in rhetoric and fluency, to write a book similar to Qur'an. However, the people of that time could not achieve this. This has led the scholars of language, exegesis and theology to identify the unparalleled and the original aspects of Qur'an throughout the centuries. Therefore, a literature specific to this field has been developed, and this subject has been touched upon in the books of commentary and theology. In this study, we tried to understand the place and the importance of the science of I'djāz-al-Qur'an and the Morphology Theory within the framework of Ibn Juzayy's al-Tasheel li-'Ulūm al-Tanzeel. We also tried to touch upon the life and the works of the glossator (mufasssir) briefly in order to provide the infrastructure for the readers. The commentator who sees the Nazm theory of primary importance also takes the Morphology Theory as a part of the I'djāz-al-Qur'an theory in this study. So, this study is so important for it addresses the opinions as to the dilemma concerning the theories of I'djāz-al-Qur'an and the Morphology, and provides a new approach upon the issue. At this point, our aim is to determine the layers of meaning contained in the Morphology Theory putting forth a new opinion regarding this dilemma.

Summary

The phenomenon of miracle, which can be defined as the extraordinary events that incapacitate the human and the djinn by a divine power from bringing forth an event just like them, varies according to place and time. Because as Hazrad Moses was given magic, Hazrad Jesus was given miracles related to medicine; Hazrad Muhammad's greatest miracle was the Holy Quran. Because the way to convince a society, referred to as the people of Djahiliyyah (Ignorance) that the Qur'an was sent down to, that accepts the poet as their tribal chieftain, a society which was known to have an advanced level of literature, was only possible having them set eyes on a literary text above their levels. The Qur'an also, to prove Hazrad Mohammad's prophethood, openly challenged them, but there wasn't any response. This quality of the Qur'an had attracted the attention of scholars for centuries. They had tried to show the fluency and the rhetoric of the Qur'an in reality. Thus, the composition of I'djāz-al-Qur'an came to light, and a large literature emerged. Though the views put forward as a result of these efforts often followed a similar course, they some appeared as inconsistent with another. However, first we aim to unearth the basic principle on which these efforts were based, the issue of I'djāz in the Qur'an, and thus defending the superiority of the divine word against the adversaries. In other words, although the ideas do not seem to contradict each other, efforts on this issue have always been in unity towards a superior, and a valuable goal. In this study, we tried to understand the place and the importance of I'djāz-al-Qur'an and Morphology Theory within the framework of Ibn Juzayy's al-Tasheel li-'Ulūm al-Tanzeel. We also tried to touch upon the life and the works of the glossator (mufasssir) briefly in order to provide the infrastructure for the readers. The commentator who sees the Nazm theory of primary importance also takes the Morphology Theory as a part of the I'djāz-al-Qur'an theory in this study. So, this study is so important for it addresses the opinions as to the dilemma concerning the theories of I'djāz-al-Qur'an and the Morphology, and provides a new approach upon the issue. At this point, our aim is to determine the layers of meaning contained in the Morphology Theory putting forth a new opinion regarding this dilemma. The main source of the study is the book al-Tasheel li-'Ulūm al-Tanzeel which was published in 1416-1995 in Beirut by Dāru'l-Erkām Publishing House, verified by Abdullah al-Khalidi. In addition,

during the study, the literature of Islam and the data of the Islamic Encyclopedia of Religious Affairs were used.

One of the Andalusian commentators, Mohammad bin Ahmad bin Mohammad bin Abdallah bin Yahya bin Abdalrahman bin Youssef, in his commentary al-Tasheel li-'Ulüm al-Tanzeel, tried to reveal the i'djâz and the angles of the Qur'an. His frequent comments embarking on I'djâz-al-Qur'an show that he attaches special importance to this issue. In this direction, he both devoted a chapter to the issue in the introduction, and shared his opinions on the matter within the context of some verses he examine in his tafseer. According to him, there are many points of i'djâz in the Qur'an.

In accordance with the verses, the interpreter states that there are two views on the i'djâz of the Qur'an. The first is the view that there isn't any power in creatures as to bring forth an output such as the Qur'an. Accordingly, the idolators are unable to reply the Qur'an in kind without encountering any obstruction. This is due to the i'djâz quality of the Qur'an. The second opinion, the Morphology Theory though attributed to Wâsil bin Atâ (d. 131/748 CE) or İsä b. Although Sahib al-Murdâr (d. 226/841 CE) was systematized by the Mu'tazila scholar Nazzâm (d. 231/845 CE) as most think. According to this theory, the Qur'an is a miracle not because of man's incapability of bringing forth anything similar, but due to Allah's yanking any ability to bring forth anything similar out of man. However, the acceptance of these two views by Ibn Juzayy from the aspects of the Qur'an also means that the Qur'an did not declare a miracle because of its aspects. The existence of scholars such as Ibn Juzayy, who have adopted two views, suggests that the i'djâz theory has undergone some semantic change over time. From this point of view, it will be seen that three different approaches emerged within the concept.

In addition to the classification, another classification is made by Fethi Ahmet Polat. Polat divides the morphology into two such as indirect morphology and absolute morphology. According to him, prevention of the attempts of the idolators is of the indirect morphology, and the destruction of their powers and forces in the event that these attempts came true, is of absolute morphology. Polat attributes these moderate approaches of firstly Sunni, and then Mu'tazili scholars who objected to morphology but embraced it as a type of i'djâz, to morphology with reference to these morphology understandings he deduced. However, in our opinion, this is a faulty approach. It is not a correct approach to block the interlocutors' efforts in this matter either from a scientific, or any other kind of an angle challenging the interlocutors. In addition, as far as the phrase "a contrario / mafhum mukhalif" is concerned, any backward reading would mean that to accept that God dispelled the infidels' attempts to bring forth any product similar to the Qur'an makes way to the possibility for them to bring forth any product similar to the Qur'an if there could exist any attempts to do so, In our opinion, there are two conclusions that clearly show that Ibn Juzayy and other scholars who approach the morphology moderately do not accept the indirect morphology, that is, the prevention of the enterprise:

-Allah the Almighty has demanded something that is offered. This is contrary to the 286th verse of the Bakara Chapter.

-Allah the Almighty has been shown as lacking wisdom. For it would be an unworthy charge for Allah, who is wise in every business, to strip the idolators of the potential, and then challenge them to bring forth any product similar to the Qur'an. This is not possible.

Keywords: Arabic language, Rhetoric, Literature, I'djâz, Morphology, Ibn Juzayy, al-Tasheel.

GİRİŞ

Allah Teâla, kulları arasından seçtiği elçileri, mesajını ulaştırması için toplumlara kılavuz olarak göndermiştir. Fakat toplumlar, kendilerine gönderilen elçilerin ilahi mesajı iletici ve toplumu hidayete davet edici kimliğini kabullenmekte zorlanmışlardır. Bunun üzerine o, gönderdiği elçileri çeşitli mucizelerle desteklemiştir. Bu manada mucizelerin aslı görevi peygamberlerin nübüvvetlerinin doğruluğunu ortaya koymaktır.

Mucizelerin çeşitliliği ve farklı türlerde meydana gelişi toplumların sosyal ve psikolojik yapısıyla ilişkilidir. Bir diğer ifadeyle mucizelerin muktezâ-yı hâl² ile uyumlu olduğu söylenebilir. Aksi durumda toplum nazarında mucizelerin bir kabulü olmazdı. Diğer bir deyişle ilahi kudretin, elçi gönderdiği toplumu ikna etmek için onlara bizzat kendi silahlarıyla meydan okuduğu söylenebilir. Nitekim bu doğrultuda yaşadığı dönemde sihrin revaçta olduğu Hz. Mûsâ'ya sihirle alakalı mucizeler verilmişken³ döneminde tıp bilgisinin ileri seviyede olduğu Hz. İsa'ya ise tıp bilimiyle ilgili mucizeler verilmiştir.⁴ Buhârî'de "Bütün peygamberlere ancak o günün toplumunun inanacağı mucizeler verilmiştir. Bana verilen (en büyük) mucize ise Allah'ın bana vahyettiği Kur'an'dır. Bundan dolayı ben, en çok ümmete sahip peygamber olacağımı umuyorum" (Buhârî, "İ'tisâm", 1) ifadeleriyle yer alan hadis de bu yargıyı desteklemektedir. Bu bağlamda Kur'an'ın indiği dönem de Arapların fesahat ve belagatte zirve noktayı teşkil ettiği bir döneme denk gelmiştir. Nitekim cahiliye Arap toplumunda şiir ve şair büyük bir öneme ve etkiye sahiptir.⁵ Şairler, yaşadıkları beldelerin ve kavimlerin reisi durumunda bulunmuşlardır. Aynı zamanda onlar adeta bölgenin tarihçisi, bilgini, sihirbazı ve kâhini konumundadırlar. Ayrıca şairler bir hicviyle kabileleri birbirine düşürebilen ve methiyle kişinin toplumda saygınlığını bir anda artıran potansiyel bir silahlıdır.⁶

² Muktezâ-yı hâl, "Sözün fasih olmakla beraber yer ve zamana uygunluk taşımasıdır" şeklinde tanımlanmıştır. Fazl Hasan Abbas, *el-Belâğatu funûnuhâ ve efnânuhâ* (Amman: Dârü'l-Furkan, 1997), 58.

³ Kur'an'da Hz. Mûsâ'ya dokuz mucize verildiği (İsrâ 17/101; Neml 27/12) belirtilmektedir. Bu mucizeler, tufan, çekirge, haşere, kurbağa, kan, (Arâf 7/133), asanın yılan dönüşmesi, elinin beyazlaması (Neml 27/12); (Şuarâ 26/32-38) asanın sihirbazların yaptıklarını yutması (Şuarâ 26/32-46) ve denizin yarılması (Şuarâ 26/60-66)'dir.

⁴ Hz. İsa'ya tıp ile ilgili verilen mucizeler onun çamuru kuş şekline getirip üfleyerek diriltmesi (Âl-i İmrân 3/49) ile körleri ve cüzzamlıyı iyileştirip ölüleri diriltmesi (Âl-i İmrân 3/49; Mâide 5/110)'dir.

⁵ Ali el-Cündî, *Fi târihi'l-edebi'l-câhili* (Dâr'ü't-Türâs, 1991), 95; Ahmet Subhi Furat, *Arap Edebiyatı Târîhi* (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1996), 1/64.

⁶ Nihat Çetin, *Eski Arap Şiiri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1973), 10-13; Kenan Demiryak, *Arap Edebiyatı Tarihi-I*, 3. Baskı (Kayseri: Fenomen Yayınları, 2014), 72.

Hız. Muhammed'e yirmi üç sene zarfında peyderpey indirilen⁷ ilahi kitap da bu topluma nazil olmuştur. Dolayısıyla bu insanların üstünlüğü edebiyata dayandığı için Kur'an da fesahatin ve belagatin en zirve noktasını içerisinde barındırarak Hız. Muhammed'in nübüvvetinin ispatı ve en büyük mu'cizesi olmuştur. Bunun delili ise bizzat Kur'an'ın, dönemin şairlerine ve ediplerine bir benzerinin getirilmesi noktasında meydan okumasına⁸ rağmen onların buna güç yetirememesidir.

Müşriklerin açık bir ifadeyle Kur'an'ın tehdidî çağrısına karşı başarısız olmaları ve onun bir ayetinin dahi benzerini getirememeleri, âlimleri asırlar boyunca ilahi kelamın barındırdığı incelikleri tespit etmeye sevk etmiştir. Bu uğurda dilciler, müfessirler, mütekellimler çeşitli görüşler ileri sürerek Allah kelamının barındırdığı üstünlükleri göstermeye çabalamışlardır. Bu çabalar neticesinde ortaya konulan düşünceler, çoğu kere birbirleriyle aynı doğrultuda seyrederken bazen birbiriyle çelişik bir görünüm almıştır. Ancak evveleminde bu çabaların dayandığı temel, Hız. Peygamberin bir mu'cizesi sayılan Kur'an'ın icâz noktasını keşfetmek, bu sayede hasımlara karşı ilahi kelamın üstünlüğünü savunmaktır. Bir diğer ifadeyle düşünceler birbiriyle çelişik bir görünüm arzetsede de bu konudaki çabalar, her zaman ulvi bir hedefte birleşmiştir.

Bu çalışmada İcâzü'l-Kur'an ilminin yeri ve önemi İbn Cüzey'in *et-Teshîl li-'Ulûmi't-Tenzîl* eseri çerçevesinde anlaşılmasına çalışılacaktır.

1. İBN CÜZEY'İN HAYATI

Tam ismi Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Abdullah b. Yahyâ b. Abdurrahman b. Yûsuf b. Cüzey el-Kelbî el-Gırnâti olan İbn Cüzey, 19 Rebülevvel 693 (17 Şubat 1294) senesinde Endülüs Gırnâta'da doğmuştur. Öğrencilerinden Hadramî ve oğlunun öğrencilerinden Mücârî (ö. 862/1458) bu tarihi nakletmesine karşılık⁹ Makkari (ö. 1041/1632), onun aynı yılın 9 Rebüülâhir'inde (9 Mart) dünyaya geldiğini belirtmektedir.¹⁰ Ebü'l-Kâsım¹¹ künyesini taşıyan müfessir, ismi taşğır formundaki Cüzey

⁷ Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü*, 47. Baskı (İstanbul: İFAV, 2016), 63.

⁸ Tehaddî terimi "Peygamberin nübüvvet iddiasının doğruluğuna delil olması için Kur'an'ın, benzerini hiçbir kimsenin getiremeyeceği konusunda hasımlarına meydan okumasıdır" şeklinde tanımlanmıştır. Tehaddî merhaleleri ve ayetleri hakkında geniş bilgi için bk. Recep Eren, *Kur'an'ı Kerim'i Taklit Teşebbüsleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2014), 14-57.

⁹ Ahmed Bâbâ et-Tinbüktî, *Neylü'l-ibtihâc bi-tatrîzîd-Dibâc* (Trablus: Dâru'l-Kâtib, 2000), 399.

¹⁰ Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî el-Makkari, *Nefhu't-tib min ğusni'l-Endelüsi'r-ratib*, thk. Hasan Abbas (Beyrut: Dâr-u Sâder, 1408-1988), 5/514.

¹¹ Hayreddin ez-Zirikli, *el-A'lâm: Kâmûsü terâcim* (b.y: Dâru'l-İlim, ts.), 5/325; Âdil Nüveyhiz, *Mu'cemu'l-müfessirin*, 3. Baskı (Beyrut, Müessesetü Nüveyhiz, 1988), 2/481; Makkari, *Nefhu't-tib*, 5/514.

nisbesiyle tanınmıştır.¹² Bunun kaynağı konusunda çeşitli görüşler olmakla beraber bu ismin atalarından birine nispet edildiği düşünülmektedir.¹³ İlk fetihler sırasında Endülüs bölgesine gelen ataları, Gırnâta'nın güneyindeki Velme/Velbe'ye yerleşmişlerdir.¹⁴ Makkari, eserinde bu şehrin İsbiliyye şehrinin güneybatısında kalan Velbe olduğu bilgisini nakletmektedir.¹⁵

İbn Cüzey, hocaları Ebû Ca'fer İbnü'z-Zübeyr'den (ö. 708/1308) Arapça, fıkıh, hadis ve Ebû Abdullah İbnü'l-Kemmâd'dan (ö. 712/1312) Kur'an dersleri almıştır. Ebû Abdullah İbn Rüseyd (ö. 721/1321), Ebû Muhammed İbnü'l-Müezzîn, Ebu'l-Mecd b. Ebî Ahvas, Ebu'l-Velid Muhammed b. Ali el-Hadramî, Kâdî Ebu Abdullah b. Bertal, Kasım b. Abdullah b. Şat (ö. 723/1322) onun kendisinden ilim tahsil ettiği diğer hocalarıdır.¹⁶ Ancak isimleri geçen hocaları arasından en çok faydalandığı ve üzerinde diğer hocalarından daha fazla etkiye sahip olan kişi Ebû Ca'fer İbnü'z-Zübeyr'dir.¹⁷

Çocukları Muhammed, Abdullah ve Ahmed'in yanısıra Lisânüddin İbnü'l-Hatîb¹⁸ ve Ebû Abdillâh Muhammed b. Kasım b. Ahmed es-Sedîd (ö. 776/1313) kendisinden ilim talep etmiştir.¹⁹ Bunun yanısıra İbnü'l-Hasan en-Nübâhî (ö. 792/1389), Hadrâmî (ö. 749/1348-1349) ve İbnü'l-Haşâb (ö. 774/1372) ondan ilim tahsil edenler arasındadır.²⁰

İbn Cüzey, Gırnâta'nın önde gelen ilim sahibi ailelerinden birine mensuptur. Hatta babası Ahmed, ülkesindeki ganimetlerin dağıtımını konusunda görevlendirilmiş önemli bir ilim adamıydı.²¹ Bununla birlikte dedesinin dedesi olan Yahya ile onun babası Abdurrahman Ceyyan'da (Jean) emirlik görevinde bulunmuşlardır.²² İbn Cüzey, 7 Cemâziyelevvel 741 (29 Ekim 1340) tarihinde Portekiz ve İspanyol kuvvetlerine karşı Cebelitârik bölgesi yakınlarında yapılan Tarîf savaşında şehit olmuştur.²³

¹² Ahmet Özel, "İbn Cüzey", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 1999), 19/406.

¹³ Ali Muhammed ez-Zübeyrî, *İbn Cüzey ve menhecühû fi't-tefsîr* (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1407-1987), 1/142.

¹⁴ Makkari, *Nefhu't-tib*, 5/514; Muhammed b. Abdullah Lisânüddin İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta fi ahbârî Gırnâta*, 1. Baskı (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424), 3/10, 11; Özel, "İbn Cüzey", 19/406.

¹⁵ Makkari, *Nefhu't-tib*, 5/514.

¹⁶ Burhânüddin İbrahim b. Ali b. Ali b. Muhammed İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzheb fi marîfeti a'yânî 'ulemâ'i'l-mezheb*, nşr. M. Ahmedi Ebü'n-Nür (Kahire: Dâru't-Türâs, 1972), 2/274, 275.

¹⁷ Sıddık Baysal, "İbn Cüzey'in Bazı Tefsir Eserlerindeki Üslup ve Usûl Sorunlarına Yaklaşımına İlişkin Bir Değerlendirme", *Dini Araştırmalar Dergisi* 21/54 (Haziran 2018), 209.

¹⁸ Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yânî'l-mi'etî's-sâmine* (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1993), 3/469.

¹⁹ Zübeyrî, *İbn Cüzey ve menhecühû*, 1/211.

²⁰ Zübeyrî, *İbn Cüzey ve menhecühû*, 1/205-214.

²¹ el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine*, 3/356.

²² Ebü'l-Velid İbnü'l-Ahmer, *Nesîrü'l-cümân fi şî'ri men nazamenî ve iyyâhü'z-zamân*, nşr. M. Rıdvan ed-Dâye (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1987), 166.

²³ İbnü'l-Ahmer, *Nesîrü'l-cümân*, 166; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzheb*, 2/276.

2. ESERLERİ

İbn Cüzey, tefsir, hadis, fıkıh usûlü, akâid, nahiv, tarih ve biyografi gibi alanlarda bilgi sahibidir. Onun araştırmanın temelini oluşturan *et-Teshil* dışındaki eserleri şunlardır:

I) *el-Kavânînü'l-fıkhiyye*. Tam adı *el-Kavânînü'l-fıkhiyye fî telhîsi mezhebi'l-Mâlikîyye ve't-tenbîh 'alâ mezhebi's-Şâfi'îyye ve'l-Hanefîyye ve'l-Hanbelîyye* diye anılan ve mukayeseli bir fıkıh kitabı görünümde olan eser 100 babdan oluşan iki ana kısımdan oluşmaktadır. Eser, müellifin eserleri arasında *et-Teshil*'den sonra basılan ikinci kitaptır.

II) *Takrîbü'l-vüsûl ilâ 'ilmi'l-usûl*. Fıkıh usûlü konularının muhtasar şekilde ele alındığı bir eserdir. Eser aklî, naklî, lugavî, hükmi ve içtihadî konuları kapsayacak şekilde 5 bölümden oluşmaktadır. Her bölüm de kendi içinde 10 bapdan teşekkül etmektedir.

III) *el-Envârü's-seniyye fî'kelimâti's-sünniyye*. Eser ibadet, muâmelât ve âdâb hakkında sahih hadislerin toplandığı muhtasar görünümündedir. Öneminden dolayı ilk olarak Ali b. Muhammed el-Kalsâdi tarafından *Lübbü'l-ezhâr şerhu ehâdisi'l-Envârismiyle* daha sonra Ebû Abdullah el-Kaysî tarafından *Minhâcü'l-'ulemâi'l-ahyâr fî tefsîri ehâdisi kitâbi'l-Envâr* ismiyle şerh edilmiştir.

IV) *en-Nûrü'l-mübîn fî kavâ'idî 'akâidi'd-dîn*. İslam inanç konularını ele alan bir eserdir. Baskısı yapılmayan bu eserin bir nüshası, Fas'ta Karaviyyîn kütüphanesinde.

V) *es-Salât*. Fıkıh hakkında yazılmış bir eserdir.

VI) *el-Fevâidü'l-âmmе fî lahni'l-âmmе*. Nahiv hakkında yazılan bu eserin nüshalarına ulaşılamamaktadır.

VII) *Fehrese*. Eser doğu ve batıdan birçok âlimin biyografisi hakkında yazılmıştır. Ancak günümüze ulaşip ulaşmadığı bilinmemektedir.²⁴

VIII) *el-Muhtasarü'l-bâri' fî kırâ'ati' Nâfi'*. Mahdût halde bulunan eserin Tunus-el-Mektebetü'l-vataniyye'de 384 numarada bir nüshası bulunmaktadır.

IX) *ed-Da'avât ve'l-ezkârü'l-müstahrece min sahihi'l-ahbâr*.

X) *'Usûlü'l-kurrâis-sitte gayri Nâfi'*.

XI) *ez-Zarûri fî 'ilmi'd-dîn*.

XII) *Tasfiyetü'l-kulûb fî'l-vüsûl ilâ hazreti 'Allâmi'l-guyûb*.

XIII) *Vesiletü'l-Müslim fî tehzîbi Sahîhi Müslim*

²⁴ Askalâni, *ed-Dürerü'l-kâmine*, 3: 356; Muhammed b. Ali b. Ahmed ed-Dâvûdi, *Tabakâtül-müfessirin* (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 2/83.

3. ET-TESHÎL ÇERÇEVESİNDE İ' CÂZÜ'L-KUR'AN

Müfessir, Kur'an'ın icâzı konusuna büyük önem vermektedir. Nitekim mukaddimesinde bir bâbı bu konuya tahsis etmiş, tefsirinin içinde de yeri geldiğinde konu hakkında bazı bilgiler nakletmiştir.

3.1. Mukaddimedede İ'câzu'l-Kur'an

İbn Cüzey, ilk mukaddimesinin on birinci bölümünü Kur'an'ın icâzı konusuna ayırmaktadır. Müellif, icâzın Allah tarafından delillerle desteklendiğini belirterek icâza delâlet eden on yönü şöyle sıralamaktadır:²⁵

- 1) Kur'an'ın fesahat yönünden yaratılmışların kelâmından farklı olması
- 2) Ayetler ve kelimeler arasındaki nazmının hoş, üslûbunun garip olması
- 3) Nüzûl döneminden günümüze kadar benzerini getirmekten aciz bırakması
- 4) Peygamberin bilgisinin olmadığı ve herhangi bir kitaptan da okumadığı halde geçmiş ümmetlerin ve geçmiş asırların haberleri hakkında bilgi veriyor olması
- 5) Gelecek hakkında haber vermesi ve bu haberlerin gerçekleşmesi
- 6) Yaratıcıyı tarif ederek ve onun sıfatları, isimleri ve hakkında mümkün ya da imkânsız olan şeyleri zikretmesi; yaratılanları kulluğa ve tevhide çağırması, kesin deliller ve açık hüccetler getirerek kâfirlerin inançlarını çürütmesi. Bütün bunlar zorunlu olarak bir insanın kendi uğraşlarıyla Allah'ı tanıyamayacağını; bilakis bunun, O'nun hakkında haber veren vahiyle olacağını göstermektedir. Akıl sahibi bir kimse, Allah'ı bu derece tanıyan, onu bu derece öven ve kulları dosdoğru yola çağıran kimse hakkında şüphede bulunmaz.
- 7) Kur'an'da bulunan hükümler ile helal ve haramın açıklanması. Dünya ve ahiret için fayda verecek şeylere çağırması ve güzel ahlaka yöneltmesi
- 8) Diğer kitapların aksine geçen bunca zamana rağmen Kur'an'ın fazlalık, eksiklik, tağyir ve tebdilden korunması
- 9) Kur'an'ı ezberlemenin kolaylığı
- 10) Diğer sözlerin aksine onu sürekli okuyanı ve dinleyeni bunaltmaması

²⁵ İbn Cüzey, *et-Teshilli 'ulûmi't-tenzil*, thk. Abdullah el-Hâlidî (Beirut: Dâru'l-Erkâm, 1995), 1/26.

3.2. Tefsirde İ'câzü'l-Kur'ân

Müfessir, mukaddime bölümünde konuya temas ettikten sonra tefsirinin içinde de yeri geldiğinde i'câz konusuna ilgili ayetler bağlamında değinmektedir. Nitekim o, ﴿الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ﴾ "Rabbiniz Allah, yeryüzünü bir döşek gibi ayaklarımızın altına serdi. Gökyüzünü de üstünüze bir tavan gibi bina etti. Gökten yağmur yağdırdı ve onun vesilesiyle size rızık olarak binbir çeşit ürün meydana getirdi. Öyleyse bütün bunları bile bile Allah'a eş ve ortak koşmaym" (Bakara 2/22) ayetini tefsir ederken bu ayetin birçok yönden incelik barındırdığını belirterek, Kur'an'ın i'câzına temas etmeye çalışmaktadır.²⁶ Müfessirin ayet bağlamında saydığı ve i'câz ile ilişkili olan incelikler şunlardır:

1) Allah, iki yolla kullarını kendisine ibadet etmeye çağırmaktadır. Bunların ilki, onlara yeri, göğü ve yağmuru yarattığını açık delillerle ortaya koyması ve göstermesidir. Diğer bir yol, kulların Allah'ın kendilerine verdiği nimetler karşısında O'na ibadet etmeleri gerektiğidir. Nitekim Allah, onları ve babalarını yaratmıştır. Onları ve babalarını yaratan ise ibadet edilmeye en layık olandır.

2) Ayetin en büyük gayesi ise kullara, Allah'a ortak koşmamalarını ve kendisi dışında ibadet edilen varlıkları terk etmelerini emretmesidir.

İbn Cüzey, ﴿أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُورٍ مِثْلَهُ مُفْتَرِيَاتٍ وَاذْعُوا مَنِ اسْتَضَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾ "Eğer doğru söylüyorsanız Allah'tan başka çağırabildiğiniz herkesi yardıma çağırın da, siz de onun gibi uydurulmuş on sûre getirin!" (Hûd 11/13) ayeti bağlamında Allah'ın ilk seferde müşriklerden on sûre getirmelerini isteyerek meydan okuduğunu ancak bunu getirmekten aciz kalmaları üzerine müşriklerden ﴿وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ وَاذْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾ "Kulumuza indirdiğimiz kitaptan dolayı bir şüphe içinde iseniz onun benzeri bir sûre de siz getirin, Allah'tan başka taptıklarınızı da yardıma çağırın; eğer iddianızda samimi iseniz" (Bakara 2/23) ayetiyle onun benzeri bir sûre getirmelerini isteyerek meydan okumayı sürdürdüğünü ifade etmektedir. Ayrıca müfessir, ayetin belirttiği benzerliğin, Kur'an'ın fesahati ve barındırdığı ilimler yönünden olduğunu belirtmektedir. Öte yandan müfessir, مُفْتَرِيَاتٍ kelimesinin سُوْر kelimesinin sıfatı konumunda bulunduğunu belirterek onların asla benzer bir şey getiremeyeceklerine dikkat çekmektedir.²⁷

²⁶ İbn Cüzey, *et-Teshil*, 1/75, 76.

²⁷ İbn Cüzey, *et-Teshil*, 1/367.

﴿قُلْ لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَىٰ أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ ﴿۲۸﴾﴾
 İbn Cüzey, *De ki: Yemin ederim, bu Kur'an'ın bir benzerini ortaya koymak için ins ve cin bir araya gelip birbirine destek olsa dahi onun benzerini ortaya koyamazlar*” (İsrâ 17/88) ayeti çerçevesinde müşriklerin, Kur'an'ın insanların bilemeyeceği ve ulaşamayacağı ilahi ilimleri, kesin delilleri ve manaları içermesinden dolayı onun bir benzerini getirme konusunda aciz kaldığını belirtmektedir. Bu sayılanlar, Kur'an'da eksiksiz bir şekilde bulunmaktadır. İnsanların çoğu da müşriklerin Kur'an'ın fesahati ve nazmından dolayı aciz kaldığını söylemektedir. Fakat Kur'an'ın icâz yönleri çok fazladır.²⁸ İbn Cüzey, akabindeki ayette ﴿وَلَقَدْ صَرَّفْنَا لِلنَّاسِ فِي هَذَا الْقُرْآنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ ﴿۲۹﴾﴾
 ﴿فَإِنِ أَكْثَرَ النَّاسِ إِلَّا كُفْرًا﴾
 “Andolsun, biz bu Kur'an'da insanlara her türlü misali değişik şekillerde açıkladık. Yine de insanların çoğu ancak inkârda direttiler” (İsrâ17/89) Kur'an'ın icâzının, barındırdığı ilimler ve manalar yönünden olduğunu ifade etmektedir.²⁹

4. ET-TESHÎL ÇERÇEVESİNDE İ'CÂZÜ'L-KUR'AN VE SARFE İKİLEMİ

Müfessir, Kur'an'ın icâzı konusunda iki görüş olduğunu belirtmektedir. Bunlardan ilki Kur'an'ın benzerini getirme kudretinin yaratılanlarda bulunmadığı görüşüdür. Buna göre onlar, bir engelleme ile karşılaşmaksızın salt olarak Kur'an'a nazire yapamamaktadırlar. Bunun sebebi ise Kur'an'ın bizatihi sahip olduğu icâz yönleridir. İkinci bir görüş ise Vâsıl b. Atâ (ö. 131/748) veya İsâ b. Sahîb el-Murdâr'a (ö. 226/841)nispet edilse³⁰ de ağırlıklı görüş olarak Mu'tezile âlimlerinden Nazzâm'ın (ö. 231/845) sistemleştirdiği³¹ kabul edilen Sarfe Teorisi'dir. Bu teoriye göre Kur'an, benzerinin getirilememesi yönünden bir mu'cize değil bilakis o, Allah'ın onun benzerini getirme yetilerini insanlardan alması yönüyle bir mu'cizedir.³²

﴿وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ ﴿۳۰﴾﴾
 ﴿إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾
 “Kulumuza indirdiğimiz kitaptan dolayı bir şüphe içinde iseniz onun benzeri bir sûre de siz getirin, Allah'tan başka taptıklarınızı da yardı-

²⁸ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/454.

²⁹ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/454.

³⁰ Yusuf Şevki Yavuz, “Sarfe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 2009), 36/140.

³¹ Muhammed b. Ahmed b. Mustafa Ebü Zehra, *el-Mu'cizetü'l-Kübrâ el-Kur'ân* (b.y.: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, ts.), 71.

³² Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed b. Ali (Kahire: Dâru'l-Hadis, 2001), 2/349; Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf Adudüddin el-İcî* (Bulak, Kahire: b.y., 1266), 559.

ma çağırın; eğer iddianızda samimi iseniz!" (Bakara 2/23) ayeti çerçevesinde insanların Kur'an'ın i'câzını ispatlama sadedinde iki görüşünün olduğunu belirtmektedir. Ona göre bu görüşlerden ilki bir beşer tarafından Kur'an'ın bir benzerinin ortaya konamamasıdır. Diğer bir görüşe göre ise insanların buna gücü yetmekte iken daha sonra bu güç onların ellerinden alınmış, onlar bu konuda Allah tarafından engellenmişlerdir. Müfessir, zikrettiği görüşlerin akabinde bu iki görüşün hadd-i zatında i'câzlık barındırdığını söylemektedir.³³ Ancak bu, dikkat çekici bir ifadedir. Nitekim onun burada Kur'an'ın i'câzı konusunda gerek mukaddimede gerek tefsirinin içerisindeki ilgili yerlerde benimsemiş olduğu sisteme uygun olarak bu görüşü reddetmesi gerekmektedir. Öyle ki sarfe teorisinin i'câz barındırdığının kabûlü, aynı zamanda Kur'an'ın, müfessirin bizzat kendisinin saydığı i'câz yönleri sebebiyle bir mu'cizelik bildirmediğinin de kabûlü anlamına gelmektedir. Zira Kur'an'ın i'câzını nazma indiren görüş ile onu nazmından soyutlayarak metafizik bir alana çeken görüş açıkça birbiriyle çelişmektedir.

İbn Cüzey gibi bazı âlimler, bir yönden sarfe teorisinin, Kur'an'ın i'câz yönlerinden biri olduğunu kabul ederlerken diğer yönden de onun metninin i'câzlık barındırdığını iddia etmektedirler.³⁴ Aynı şekilde Kâdî Abdülcebâr(ö. 415/1025)da Kur'an'ın fesahatini i'câzın temel taşı olarak kabul etse de sarfe teorisini bir i'câz yönü olarak kabul etmektedir.³⁵

et-Teshîl ve diğer müelliflerin bu konu hakkındaki görüşleri dikkatli bir şekilde incelendiğinde sarfe teorisinin zaman içerisinde anlam kaymasına uğradığı sonucuna varılmaktadır. Zira İbn Cüzey ve diğer âlimlerin görüşlerinde bu şekilde bir çelişkiyi barındırması mümkün gözükmemektedir. Buradan hareketle sarfe teorisinin mahiyetine dair yapılan yorumlara bakılırsa üç farklı yaklaşımın baş gösterdiği görülecektir:

1) Allah, müşriklerin Kur'an'ın benzerini getirme noktasında teşebbüsleri olmasına rağmen bu teşebbüslerini engellemiştir.

2) Allah, müşriklerin Kur'an'ın benzerini getirebilmeleri için kendilerine gerekli olan bilgi ve birikimlerini ellerinden almıştır. Bu görüş ise iki farklı ihtimali daha doğurmaktadır:

³³ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/76; Mennâu'l-Kattân, *el-Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'an* (Beyrut, Mektebetü'l-Me'ârif, 2000), 265.

³⁴ Âişe bint Muhammed Ali Abdurrahmân, *el-İcâzü'l-beyâni li'l-Kur'an* (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1987), 89; Muhammed Sa'd Berake Abdulgâni, *el-İcâzü'l-Kur'âni* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1989), 55.

³⁵ Abdülcebâr b. Ahmed Hemedâni, *el-Muğni fi ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl* (Kahire: Vizâratü's-Sekâfe ve'l-İrşâdi'l-Kavmi, 1960), 16/217.

a) Allah, müşriklerin hali hazırda bulunan bilgi birikimlerini yok etmiştir.

b) Allah, müşriklerde hali hazırda bulunmayan fakat Kur'an'a nazire yapmak için bu bilgi birikimi elde etmek amacıyla yapacakları teşebbüsü engellemiştir.

3) Allah, müşriklerin kudretlerini ellerinden almıştır. Aksi takdirde onlar, Kur'an'ın bir benzerini meydana getirebileceklerdi.

Yapılan bu tasnife ilaveten bir diğer tasnif Fethi Ahmet Polat tarafından yapılmaktadır. Polat, çalışmasında sarfeyi dolaylı sarfe ve mutlak sarfe olarak iki kısma ayırmaktadır. Ona göre müşriklerin teşebbüslerinin engellenmesi dolaylı sarfe, bu teşebbüslerinin vaki bulması halinde güç ve kuvvetlerinin yok edilmesi ise mutlak sarfedir.³⁶ Polat, tanımladığı bu iki sarfe anlayışından hareketle sarfeye bizzat karşı çıkan fakat onu bir icâz türü olarak gösteren başta Sünni âlimler olmak üzere Mu'tezilî âlimlerin bu ılımlı yaklaşımlarını dolaylı sarfeye bağlamaktadır. Ancak kanaatimizce bu yaklaşım isabetli görünmemektedir. Çünkü Câhiz'in (ö. 255/869) deyişiyle hem muhataplara meydan okumak hem de onların bu meydan okumalarındaki etkin güçlerini ellerinden almak doğru değildir.³⁷ Aynı şekilde muhataplara meydan okuyarak onların bu konudaki teşebbüslerini gerek ilmi, gerek farklı yönlerden engellemek de Allah Teâlâ hakkında düşünülemez. Bir diğer noktada İbn Cüzey'in ve diğer âlimlerin sarfe teorisine olan ılımlı yaklaşımlarını bu yönden değerlendirmek aynı zamanda onların bizatihi Kur'an'ın icâzı için sürekli dile getirdikleri fesahat ve belagat görüşüne de zarar verecektir. Zira onların bu düşüncelerine göre Kur'an fesahat ve belagat yönünden eşsiz bir kitapsa muarızlarının teşebbüslerinin engellenmesine de bir ihtiyaç kalmaması gerekirdi. Ayrıca "mefhûm-ı muhâlif" kaidesi gereğince yapılacak bir tersten okumaya göre Allah'ın müşriklerin Kur'an'ın bir benzerini getirme teşebbüsünü yok ederek onların bu yoldaki teşebbüslerini engellediğini kabul etmek, bu teşebbüslerinin var olması durumunda onların Kur'an'ın bir benzerini getirebilme ihtimallerini göstermektedir.

Kanaatimize göre İbn Cüzey'in ve sarfeye ılımlı yaklaşan diğer âlimlerin sarfe teorisinden dolaylı sarfeyi yani teşebbüsün engellenmesini düşünmediklerini yansıtan bir diğer delil şudur: Şayet sarfe teorisinde iddia edildiği gibi Allah müşriklerin Kur'an'ın bir benzerini getirmeleri konusunda ilimle-

³⁶ Fethi Ahmet Polat, "Bir İcâzî'l-Kur'an İddiası: Sarfe", *Marife* 3/3 (2003),197.

³⁷ Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhiz, *Kitâbu'l-Hayevân*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (Beirut: Dâru İhyâit-Türâsî'l-Arabî, 1969), 4/88-92.

rini, güç ve kuvvetlerini veya bunu başarmalarına vesile olacak imkânlarını ellerinden aldı ise buradan kanaatimizce İbn Cüzey ve sarfeye ılımlı yaklaşan diğer âlimlerin bu teoriden dolayı sarfeyi, yani teşebbüsün engellenmesini düşünmediklerini açıkça ortaya koyan iki sonuç çıkmaktadır:

–Allah Teâla teklif-i mâ lâ-yutâk olan bir şeyi talep etmiştir. Bu ise Bakara 286. ayete muhaliftir.³⁸

–Allah Teâla'ya hikmetsizlik isnat edilmiş olur. Zira müşriklerin ellerinden imkânlarını alıp sonra onlara Kuran'ın benzerini getirmeleri hususunda meydan okumak, her işi bir hikmete mebni olan Allah için yakışıksız bir isnat olurdu. Bu ise muhaldir.

İbn Cüzey'in ilgili ayet çerçevesinde yaptığı yorum da yukarıdaki yargıyı desteklemektedir. Nitekim o, "Allah kişiye ancak gücünün yeteceği kadar yükler" (Bakara 2/286) ayetinin ilgili yeri hakkında Allah'ın, kişiden gücünün yetmeyeceği sorumluluğu kaldırdığını haber verdiğini ifade etmektedir. Ona göre şeriatte böyle bir şeyin vâki olmadığına tam bir görüş birliği bulunmaktadır.³⁹

Öyle ise teşebbüsün engellendiği iddiası mümkün gözükmemektedir. Aynı şekilde Kâdî Abdülcebbar'ın da dolaylı sarfeye karşı çıkıp sert eleştiriler getirmesi bu görüşü daha da kuvvetlendirmektedir. Ona göre insanların iradesi ve arzusu ilâhî bir engelle değil de bizzat kendi gözlem ve tecrübelerine bağlı şekilde bilinçli bir düzeyde ortadan kalkar.⁴⁰

Bu anlatılanlar ışığında İbn Cüzey ve sarfeye karşı olan diğer âlimlerin sarfenin ifade ettiği anlam konusunda farklı bir anlayışa sahip oldukları ihtimali ortaya çıkmaktadır. Nitekim birbirine muhalif görünen bu yaklaşımların doğrudan teorinin kişiler nezdinde ifade ettiği anlam katmanlarında yattığını düşünmekteyiz. Bu noktadan hareketle kanaatimiz bu âlimler nezdinde dolaylı sarfe denilen türün, her ne kadar kişilerin teşebbüslerinin engellenmemesi durumunda da olsa onların Kur'an'a nazire yapmaya güçlerinin olmadığı gerçekliğidir. Yani müşriklerin mutlak manada Kur'an'ın bir benzerini getirememeleri burada icâz yönlerinden kabul edilmektedir. Yoksa bunun teşebbüsün engellenmesiyle bir ilgisi yoktur. Çünkü insan, bir işe teşebbüs edebilir. Fakat bu teşebbüsün kesin olarak başarıya ulaşacağı kimse tarafından iddia edilemez.

³⁸ Muhatapların Kuran'ı anlama noktasında "teklif-i mâ lâ yutâk" açısından değerlendirilmesi hakkında geniş bilgi için bk. Muhammed Bahaeddin Yüksel, *Kur'an'ı Farklı Anlama ve Nedenleri* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 59-85.

³⁹ İbn Cüzey, *et-Teshil*, 1/142.

⁴⁰ Abdülcebbar, *el-Muğni*, 16/324.

SONUÇ

İbn Cüzey'in h. 693/741 m. 1294/1340 tarihleri arasında kırk altı sene gibi kısa bir zaman diliminde ortaya koyduğu te'lifler dikkate alındığında iyi bir eğitimden geçtiği anlaşılmaktadır. Ayrıca yaşadığı zaman diliminin, Endülüs topraklarında haçlılar ve Müslümanların savaşına denk gelmesi te'lif faaliyetlerinin hangi zorluklar altında oluşturduğunu yansıtmaktadır.

Müfessirin Arapça, fıkıh, hadis, akâid ve Kur'an dersleri olarak tefsir, hadis, fıkıh usûlü, akâid, nahiv, tarih ve biyografi gibi alanlarda eserler ortaya koyması çok yönlü bir âlim olduğunu göstermektedir. Ancak birçok eserinin günümüze ulaşmaması onun ilim sahasında isminin ön plana çıkmasına engel oluşturmuştur. En değerli eseri diye niteleyebileceğimiz et-Teshîl li 'Ulûmi't-Tenzîl isimli tefsir kitabını da ne yazık ki ne ülkemizde ne de diğer ülkelerde hak ettiği takdiri görmemiştir.

Müfessirin mukaddimesinde ve ayetlerin yorumunda sık sık İ'câzü'l-Kur'an'a dair yorumlarda bulunması bu konuya özel bir önem atfettiğini göstermektedir. Zira ona göre Kur'an'ın birçok İ'câz noktası bulunmaktadır. Bu doğrultuda İ'câz hakkındaki görüşlerine bakıldığında o, Kur'an'ın daha çok barındırdığı fesahat ve nazım, geçmişe ve geleceğe ait gaybî haberleri bildirmesi, geçmişten beri bir benzerinin meydana getirilememesi, insanların dünya ve ahiret mutluluğunu sağlayan helal ve haramı açıklaması, diğer kitapların aksine geçen bunca zamana rağmen değişikliklere karşı korunması, onu ezberlemenin kolaylığı, okuyanı ve dinleyeni bunaltmaması ve içerisinde farklı ilimleri barındırması yönüyle mu'cize olduğunu söylemektedir. Müfessirin Kur'an'ın çeşitli İ'câz vecihlerini saymasına rağmen İ'câzı daha çok fesahat ve belagata hasrettiği anlaşılmaktadır. Sarfe teorisinin de fesahat ve belagatla doğrudan ilişkili olduğu düşünüldüğünde onun sarfe teorisine eserinde yer vermesi kanaatimizi desteklemektedir.

Müfessirin fesahat ve belagatle desteklediği İ'câz görüşüyle birlikte sarfe anlayışını da İ'câz yönünden kabul etmesi bir çelişki gibi gözükmektedir. Ancak İbn Cüzey'in yanı sıra diğer bazı âlimlerin de eserlerinde bu ikili düşünceye yer vermeleri onların bu görüşlerinin zihni alt yapılarındaki sarfe anlamıyla bağlantılı olduğu düşüncesine bizi sevk etmektedir. Bu doğrultuda yapılan yorumlardan biri İ'câzü'l-Kur'an ve sarfe ikilemindeki görüşlere yer veren âlimlerin aslında mutlak sarfeden ziyade dolaylı sarfe denilen bir türü benimsediği görüşüdür. Ancak bu çalışma bir takım teorik delillerle İbn Cüzey'in eserinde dolaylı sarfe denilen türü benimsemediği sonucuna varmaktadır. Buradan hareketle İbn Cüzey'in ve diğer âlimlerin

de zihinlerinde sarfenin farklı bir anlam katmanına sahip olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Bu çalışma İbn Cüzey'in et-Teshîl isimli tefsiri çerçevesinde nazım-sarfe ikilemini ele alarak müfessirin sarfe mefhumunu ortaya koymayı amaçlamakta ve sarfe teorisinin bizzat kendisine teorik delillerle karşı çıkararak, bunun bizzat Kur'ân-ı Kerim'in kendisiyle çeliştiği sonucuna varmaktadır.

Son olarak sarfe teorisinin ülkemizde ve ülkemiz dışında enine boyuna ele alınmadığı görülmektedir. Bu yüzden konu hakkında yapılacak bütüncül bir çalışmanın başta dil, kelim ve tefsir ilimlerine büyük katkı sağlayacağına şüphe bulunmamaktadır. Buradan hareketle yaptığımız bu çalışma, sarfe teorisinin bütüncül olarak incelenmesinin elzem olduğu kanaatine varmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abbas, Fazl Hasan. *el-Belâgatü funûnuhâ ve efnânuhâ*. Amman: Dârü'l-Furkan, 1997.
- Abdulgânî, Muhammed Sa'd Berake. *el-İ'câzü'l-Kur'ânî*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1989.
- Abdurrahmân, Âişe bint Muhammed Alî. *el-İ'câzü'l-beyânî li'l-Kur'ân*. Kahire: Dârü'l-Ma'ârif, 1987.
- el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yânî'l-mi'etî's-sâmine*. Beyrut: Dârü'l-Cil, 1993.
- Baysal, Sıddık. "İbn Cüzey'in Bazı Tefsir Eserlerindeki Üslup ve Usûl Sorunlarına Yaklaşımına İlişkin Bir Değerlendirme". *Dini Araştırmalar Dergisi* 21/54 (2018), 203-223.
- el-Câhiz, Ebû Osman Amr b. Bahr. *Kitâbu'l-Hayevân*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. Beyrut: Dârü İhyâit-Türâsî'l-Arabî, 1969.
- el-Cündî, Ali. *Fî târihi'l-edebi'l-câhilî*. b.y.:Dâr'ü't-Türâs, 1991.
- el-Cürcânî, Seyyid eş-Şerîf. *Şerhu'l-Mevâkıf Adudiüddîn el-İcî*. Bulak, Kahire: b.y., 1266.
- Çetin, Nihat. *Eski Arap Şiiri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1973.
- Demirayak, Kenan. *Arap Edebiyatı Tarihi-I*. 3. Baskı. Kayseri: Fenomen Yayınları, 2014.
- ed-Dâvûdî, Muhammed b. Alî b. Ahmed. *Tabakâtül-müfessirîn*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. 47. Baskı. İstanbul: İFAV, 2016.

- Ebü Zehra, Muhammed b. Ahmed b. Mustafa. *el-Mu‘cizetü’l-Kübrâ el-Kur‘ân*. b.y.: Dâru’l-Fikri’l-Arabî, ts.
- Eren, Recep. *Kur‘ân’ı Kerim’i Taklit Teşebbüsleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2014.
- Furat, Ahmet Subhi. *Arap Edebiyatı Târîhi*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1996.
- Hemedânî, Abdülcebbar b. Ahmed. *el-Muğni fî ebvâbi’t-tevhîd ve’l-adl*. Kahire: Vizâratü’s-Sekâfe ve’l-İrşâdi’l-Kavmî, 1960.
- İbn Cüzey, Muhammed b. Ahmed. *et-Teshîlli ‘ulûmi’t-tenzîl*. thk. Abdullah el-Hâlidî. Beyrut: Dâru’l-Erkâm, 1995.
- İbn Ferhûn, Burhânüddîn İbrahim b. Ali b. Ali b. Muhammed. *ed-Dîbâcü’l-müzheb fî ma‘rifeti a‘yâni ‘ulemâ’i’l-mezheb*. nşr. M. Ahmedî Ebü’n-Nûr. Kahire: Dâru’t-Türâs, 1972.
- İbnü’l-Ahmer, Ebü’l-Velid. *Nesîrü’l-cümân fi şî‘ri men nazamenî ve iyyâhü’z-zamân*. nşr. M. Rıdvan ed-Dâye. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1987.
- İbnü’l-Hatîb, Muhammed b. Abdullah Lisânüddîn. *el-İhâta fi ahbâri Gırnâta*. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1424.
- Kattân, Mennâ’ Halîl. *el-Mebâhis fî ulûmi’l-Kur‘ân*. Beyrut: Mektebetü’l-Me‘ârif, 2000.
- el-Makkârî, Ebu’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî. *Nefhu’t-tîb min ğusni’l-Endelüsü’r-ratîb*. thk. Hasan Abbas. Beyrut: Dâr-u Sader, 1408-1988.
- Nüveyhiz, Âdil. *Mu‘cemu’l-müfessirin*. 3. Baskı. Beyrut: Müessesetü Nüveyhiz, 1988.
- Özel, Ahmet. “İbn Cüzey”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/406-407. İstanbul: TDV Yay., 1999.
- Polat, Fethi Ahmet. “Bir İcâzü’l-Kur‘ân İddiası: Sarfe”. *Marife* 3/3 (2003), 185-218.
- et-Tinbüktî, Ahmed Bâbâ. *Neylü’l-ibtihâc bi-tatrîzid-Dîbâc*. Trablus: Dâru’l-Kâtib, 2000.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “Sarfe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/140-141. İstanbul: TDV Yay., 2009.
- Yüksel, Muhammed Bahaeddin. *Kur‘ân’ı Farklı Anlama ve Nedenleri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- ez-Zirikli, Hayreddin. *el-A‘lâm: Kâmûsü terâcim*. b.y.: Dâru’l-İlim, ts.
- ez-Zübeyrî, Ali Muhammed. *İbn Cüzey ve menhecühü fi’t-tefsîr*. Dımaşk: Dâru’l-Kalem, 1407-1987.
- ez-Zürkânî, Muhammed Abdülâzîm. *Menâhilü’l-‘irfân fî ‘ulûmi’l-Kur‘ân*. thk. Ahmed b. Ali. Kahire: Dâru’l-Hadîs, 2001.